

A REJTETT GAZDASÁG LAKOSSÁGI MEGÍTÉLÉSE*

DR. BELYÓ PÁL

A rejtett gazdasággal kapcsolatban 2002-ben kérdőíves közvélemény-kutatásra került sor az aktív magyarországi háztartások körében. Az elsődleges cél annak vizsgálata volt, hogy a lakosság milyen mértékben és formában kapcsolódik be a rejtett gazdaságba. A téma kényes jellege miatt azonban közvetlenül nem, vagy csak kevés esetben lehetett kérdéseket feltenni. A felmérés során a kérdések a hivatalosan regisztrált munkavégzésen kívüli tevékenységek lehető legszélesebb körét érintették. Így az aktív háztartások körében végzett adatfelvétel – a rejtett gazdaság megítéléséről és a lakosságnak a rejtett gazdaságban vállalt szerepéről – sikeres volt. Főbb eredményeit: így a lakosság közvetlen jövedelemnövelési lehetőségét, a közvetett jövedelemkiegészítést, a jövedelemátengedés módozatait, a nem fizetett tevékenységek teljesítményét, a befolyásérvényesítés jövedelemtermelő aspektusait, valamint a lakosság és a vállalkozók rejtett gazdaságról alkotott szubjektív véleményét a tanulmány táblákkal kiegészítve mutatja be. A lakosság jelentős része a munkavállalás mellett vállalkozói tevékenységet is végez, amelynek szűk körű értékelésére is mód nyílt.

TÁRGYSZÓ: Rejtett gazdaság. Lakossági munkavégzés. Nem legális jövedelem.

Magyarországon a rejtett gazdaság jelenlegi mértékének kialakulása szorosan összefügg a gazdaság liberalizálásával.¹ Bár léte világszerte megfigyelhető, aránya a fejlett gazdaságokban mégis lényegesen alacsonyabb, mint Magyarországon, általában a bruttó hazai terméknek csak 4-10 százalékát teszi ki. A legáltalánosabb és lényegében minde-

* Az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézetben 1998-tól több szinten és több módszerrel megkezdődött a rejtett gazdaság vizsgálata. (Ezt segítette az OTKA által támogatott T-032637 sz. „A rejtett gazdaság alakulásának gazdaságpolitikai befolyásolhatósága, átfogó komplex számszerűsítése és prognosztizálhatósága ökonometriai modellekkel” témájú kutatása.) Ennek során az eddig kidolgozott és sikeresen használt módszereket alkalmazták, de lényegében ezek továbbfejlesztésével próbálkoztak. 2001–2002-ben újabb felvételekre került sor. Ennek a lakosság körében végzett felvételnek – amelynek részletes ismertetése megjelent az ECOSTAT Időszaki közlemények sorozatának XXVIII. köteteként, 2002 decemberében – az eredményeit foglalja össze jelen tanulmány.

¹ A rejtett gazdaság megjelenési formái széles körűek, tényleges nagyságuk meghatározását pedig számos tartalmi és módszertani probléma nehezíti. Az egyes országokban általában élesen elkülönítik az eltitkolt, az illegális és a földalatti gazdaságot. Bizonyos tevékenységek ugyanis produktívnak és legálisnak minősülnek gazdasági értelemben akkor is, ha eltitkolják a hatóságok elől jövedelem-, hozzáadottérték- és más adó, valamint társadalombiztosítási járulék fizetésének elkerülése, egyes törvényi szabályok megsértése, például minimális bér, maximális óraszám, biztonsági és egészségügyi előírások, adminisztratív eljárások, így statisztikai vagy más kérdőívek kitöltése miatt. A feketegazdaság jelentős része azonban olyan tevékenységeket takar, amelyek jelentős jövedelmeket hoznak egyes személyeknek, de mert nem termelésből erednek, nem vonhatók be a GDP végösszegébe. Ezek a korrupcióból, a vesztegetésből, a termelés szféráján kívül eső lopásból és hasonló üzelmekből származó jövedelmek nagy súlyt képviselnek Magyarországon is.

nütt fellelhető formája a feketekereskedelem, a nem regisztrált áruk forgalma, a fekete-foglalkoztatás, az adóelkerülések más formái, a pénzmosás (amely már átvezet a fekete-gazdaságba).

A rejtett gazdaság a sajátos hazai kapitalizmus kialakulásának, erősödésének szoros velejárója. Egyik lényeges okozója a gazdaság aránytalanságainak és a társadalmi egyenlőtlenségnek, különösképpen az egyenlőtlen versenynek, a túl szűk kör igen nagy teherviselésének, a szélsőséges jövedelmi és vagyoni differenciálódásnak. Az egyre inkább hangsúlyossá váló bűnözéssel összefüggő tevékenységek mellett általánossá váltak a rejtett gazdaságnak a társadalmi közmegítélés által is elfogadott ún. puha formái. Ezek ma már olyan változatos formában fordulnak elő, hogy összegyűjtésük és osztályozásuk sem egyszerű feladat. Mindezeket végiggondolva nem tekinthető túlzottnak az a megállapítás, hogy az 1990-es évek első felében Magyarországon a rejtett gazdaság részesedése a bruttó hazai termék 25-30 százalékát is elérhette, azóta a szakértők lassú csökkenést feltételeznek, és 2000 körül már csupán 20-22 százalékot ért el.²

A rejtett gazdaság méretéről, változásáról közvetlen és pontos információkkal nem rendelkezünk.³ Főbb elemeit az elmúlt évtizedek kutatómunkája feltárta, ez módot ad közelítő számítások, kapcsolt adatfelvételek, közvélemény-kutatások, viszonylag megbízható szakértői becslések elvégzésére.⁴

A módszertani elvek fejlesztése és friss információk közreadása szándékával az ECOSTAT 2002 végén kérdőíves közvélemény-kutatást szervezett az aktív háztartások körében a rejtett gazdaság megítéléséről és a lakosság szerepvállalásáról a rejtett gazdaságban.

Ezért a kutatás elsősorban a megkérdezettek rejtett gazdasággal kapcsolatos tapasztalatát és magatartását, passzív érintettségét mérte, és jóval kevésbé aktív szerepvállalását. Ennek köszönhetően a nyílt válaszmegtagadások aránya elenyészően alacsony lett. A felmérés során arra törekedtek, hogy a kérdések a hivatalosan regisztrált munkavégzésen kívüli tevékenységek lehető legszélesebb körét érintsék. A megkérdezett háztartások között a vállalkozók a vizsgált mintának csak 8 százalékát ($n=85$) tették ki. Ők az ösztönzést veszélyesebbnek érezhették, ezért a kérdések nem közvetlenül az ő tevékenységükre, hanem általában a megkérdezettek környezetében fellelhető vállalkozókra irányultak.

Az adatfelvétel standard kérdőívvel, telefonos megkérdezéssel, a Szonda-Ipsos kérdésbiztosainak segítségével, 1013 fős mintán készült. A megkérdezettek együttesen a vezetőkes telefonnal rendelkező hazai háztartásokat reprezentálják. A minta összetételének főbb jellemzőit az 1. táblában közöljük. A minta szükséges statisztikai hibája legfeljebb $\pm 3,2$ százalék, ami azt jelenti, hogy az összes háztartás felkeresése esetében, az egyes válaszok gyakorisága 95 százalékos valószínűséggel, legfeljebb 3,2 százalékponttal térne el a mintából származó adattól.

² Szakértői vélemények alapján a 2002. évi folyó áron számított 16 ezer milliárd forint körüli GDP-hez – az abba már beleszámolt 2400-2500 milliárd forint körüli statisztikailag nem megfigyelhető tevékenységeken túl – 500-600 milliárd forint nagyságú rejtett gazdaságban létrejött termék és szolgáltatás járulhat, amely alapvetően a lakossági termék- és szolgáltatásfogyasztásból, beruházásból származhat.

³ A téma kutatói általában élesen elkülönítik az eltitkolt, az illegális és az ún. földalatti gazdaságot. A rejtett gazdaság gyűjtőfogalommal jelzett tevékenységek jelentős hányada legális és produktív még akkor is, ha azokat eltitkolják a hatóságok elől, közvetett eszközök alkalmazásával mód van megfigyelésükre és értékelésükre. E számítások hibaszázaléka a statisztikai vizsgálatokban megszokottnál értelemszerűen magasabb. Nagyvonalú becslésekre, a változások irányának feltárására azonban a kapott eredmények alkalmasak.

⁴ Részletes irodalomjegyzéket közöl Belyó [1999].

1. tábla

*A válaszadók aránya és az országos arány
(százalék)*

Megnevezés	A felvételen	Országosan
Nem		
Férfi	45	47
Nő	55	53
Korcsoport (éves)		
18–29	15	16
30–39	18	13
40–49	22	15
50–59	21	13
60–69	16	10
70 és idősebbek	7	9
Legmagasabb iskolai végzettség		
Legfeljebb 8 osztály	14	
Szaktunskázó	20	
Érettségi	40	
Diploma	26	
Gazdasági aktivitás		
Gazdaságilag aktív	57	53
Gazdaságilag inaktív	43	47
Szubjektív családi jövedelmi helyzet		
A jövedelem a havi kiadásokat sem fedezi	6	
A jövedelem csak az alapvető létszükségleteket fedezi	16	
Éppen kijönnek a jövedelemből	55	
Elég jól megélik a jövedelemből	17	
Még félre is tudnak tenni valamennyit a jövedelemből	6	
Településtípus		
Budapest	20	18
Egyéb város	43	45
Község	37	37

A megfigyelés eredményeit a következőkben foglaljuk össze.

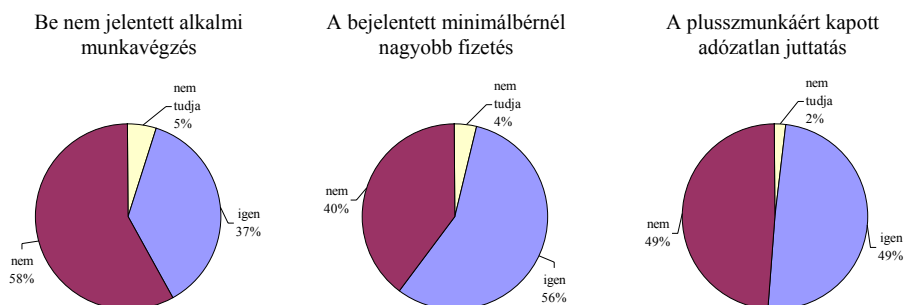
a) A lakosság direkt jövedelemnövelési lehetőségei

A háztartások több mint egyharmada tett említést be nem jelentett munkavégzésről, amelynek fele nem rendszeres munkavégzés volt. A lakosság többsége ismeri azt a gyakorlat is, hogy a munkaadó minimálbérrel jelenti be annál többet kereső alkalmazottját, s a bejelentett bért más módon egészíti ki. (A feketemunka tényleges arányairól ebből nem vonhatunk le következtetéseket. Azt viszont megállapíthatjuk, hogy a foglalkoztatásnak e be nem jelentett, törvényességet sértő foglalkoztatási és bérezési formája meglehetősen elterjedt, hiszen a lakosság nagy része közvetlen környezetében észleli ennek előfordulását, különböző megjelenési formáit.)

A kérdezetteknek több mint egyharmada ismer környezetében olyan személyt, aki az elmúlt fél évben rendszeresen be nem jelentett alkalmi munkákat végzett, 58 százaléka tagadólág válaszolt a kérdésre, 5 százaléka pedig nem tudott érdemi választ adni. (Lásd

az 1. ábrát.) A pluszmunkáért kapott, be nem jelentett eseti juttatásokról a lakosság felének van tudomása. Ugyanennyien állították, hogy nem tudnak ilyenről, míg a kérdezettek 2 százaléka nem tudott konkrét választ adni a kérdésre. A magyar háztartások több mint fele (56%) tud olyan esetről, amikor a munkaadó csak minimálbérrel jelentette be munkavállalóját, miközben annak jövedelme a bevallottnál lényegesen nagyobb volt, és csak 40 százaléka nem hallott ilyenről.

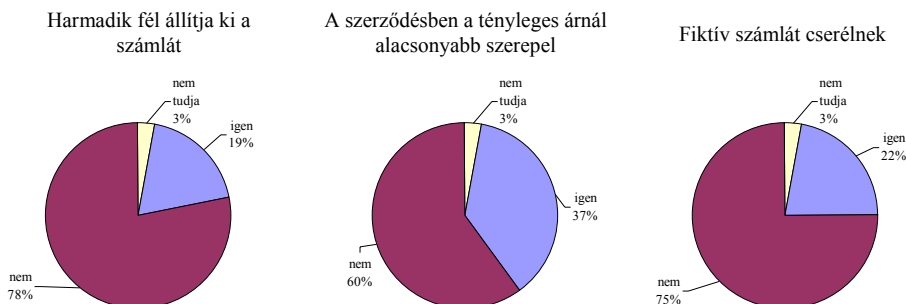
1. ábra. A lakosság tudomása az ún. „fekete” munkavégzésről

A különböző fekete munkák törvénytelen jellegének ismertsége, tudatosultsága eltérő mértékű.

Valószínűleg az egyik legkevésbé törvénytelennek tartott ilyen jellegű tevékenység a bejárónő, takarítónő foglalkoztatása. A tevékenység sajátossága, hogy ez esetben mindkét fél, a munkaadó és a munkavállaló is úgy véli, hogy ő magánemberként vesz részt a kapcsolatban. A lakosság egyharmada tud a környezetében olyanokról, akik bejárónőt, takarítónőt tartanak bejelentés nélkül. Az adóelkerülés egyéb illegális módjai közül a lakosság 37 százaléka hallott olyan esetről, amikor az adásvételi szerződésben a ténylegesnél alacsonyabb összeget szerepeltettek. A lakosság egyötöde ismerte az adóelkerülés számlaadáshoz kapcsolódó legelterjedtebb módszereit: a fiktív számlák adásvételét (22%), és a más nevében történő számlaadást (19%). A háztartások túlnyomó többsége (lásd a 2. ábrát), 61-78 százaléka bevallása szerint nem hallott ilyen esetekről az utóbbi félévben).

2. ábra. Vélemények az adócsökkentés egyes nem legális módjairól

A vállalkozók, vállalatok adócsökkentésének egyik módja a költségek illegális növelése. Ez történhet úgy, hogy a vállalkozó magánkiadásait számolja el vállalkozói költségként, vagy úgy, hogy vállalkozásán kívüli személyektől, cégektől szerez költségszámlákat. Ez utóbbi esetben szükség van olyan vállalkozókra, magánszemélyekre is, akik a cég rendelkezésére bocsátják a hamis adatokkal kiállított, sok esetben saját kiadásaik révén szerzett bizonylatokat. Ez a lakosság részvételének olyan formája a rejtett gazdaságban, amelyben nem feltétlenül a haszonszerzés a cél. A személyes kiadások céggé válva történő elszámolása szintén jól ismert a lakosság körében. Ennek bizonyos formái majdnem minden második megkérdezett szerint a környezetükben működő cégeknél bevett gyakorlatnak számítanak. A vállalkozók a lakosságinál nagyobb arányúnak látják ezt az illegális adócsökkentési technikát.

A kérdezettek 27 százalékának környezetében van bejelentett cégautó. E csoport egyharmada vélekedett úgy, hogy a tulajdonosok a vállalkozás számlájára magáncélú utakat is elszámolnak. A válaszolók 10 százaléka ismer olyan vállalkozót, aki elszámolja ezeket az indokolatlan költségeket a cég terhére, és olyat is, aki nem. A lakosság 30 százaléka szerint az autóval rendelkező ismerősök csakis üzleti utakat számolnak el a vállalkozás terhére. E kérdésnél meglehetősen magas, 27 százalékos az ismerethiány miatt nem válaszolók aránya. A teljes mintára vetítve: a lakosság 12 százaléka ismer olyan személyt környezetében, aki kihasználja, hogy lehetősége van a cégautó magáncélú használatára.

A vállalkozók a lakossági átlagnál jóval nagyobb, 57 százalékos arányban tudnak munkacélra bejelentett gépkocsikról. Ebben a körben nagyobb a gépkocsihasználattal kapcsolatos visszaéléseket említők aránya: 38 százalékuk szerint az ismerős vállalkozók útnyilvántartásuk vezetése során elszámolnak magáncélú utakat is. A kérdezettek 23 százaléka úgy véli, ha nem is mindenki követi ezt a gyakorlatot, de vannak, akik ezt teszik. Csak minden negyedik vállalkozó állította, hogy környezetében nem fordul elő ilyen visszaélés. A bizonytalanok aránya 15 százalék volt.

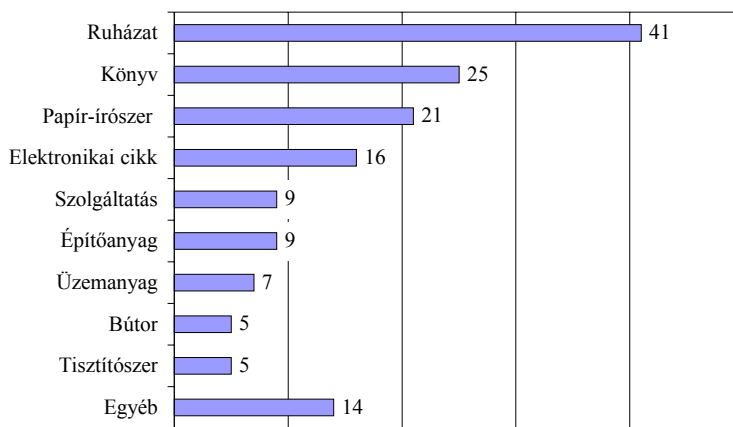
Egyéb jellegű magánkiadásokat a háztartások 44 százaléka szerint szoktak céggé válva elszámolni az általuk ismert vállalkozók. Ennél kevesebben, a válaszolók 34 százaléka állította ennek ellenkezőjét. (A mintában szereplők 9 százaléka nem ismer vállalkozókat, 14 százaléka pedig nem rendelkezik kellő mélységű ismerettel.) A vállalkozók a lakossági átlagnál vagy gyanakvóbbak, vagy realistábbak. 65 százalékuk jelzett olyan vállalkozót, aki magánkiadásait elszámolja költségként. (21 százalék nem ismer ilyen vállalkozót, 9 százalék pedig bizonytalan).

Minden negyedik megkérdezett lakos ismer olyan esetet, amikor az ismerősök áfás számlát adtak egymásnak vállalati költségelszámolás céljából. Ennél jóval alacsonyabb (4%) azoknak az aránya, akik – saját bevallásuk szerint – maguk is szoktak számlákat gyűjteni barátaik, ismerőseik részére. A vállalkozók közel egyharmada tud ilyen esetről, de személyesen csak 4 százalékuk vett részt hasonló számlaátadásban.

A kérdezettek 4 százaléka gyűjt mások számára számlát, és ezek 41 százaléka ruházati cikkekről szerzett számlát adja oda barátainak, míg a szívésségből számlát adók 25 százaléka könyvekről, 21 százalékuk papír-írószerről, 16 százalékuk elektronikai cikkekről kiállított számlákat adtak tovább. A lakosság körülbelül egytizede említett szolgáltatásokról, illetve építőanyagokról kiállított bizonylatot, minden más cikket ennél kevesebben említettek. (Egy kérdezett több dolgot is felsorolhatott.) Az, hogy a barátainak, ismerőseinek számlákat gyűjtő lakosok jelentős része említette a ruházati cikkeket arra utal,

hogy nemcsak vállalkozóknak adnak át számlákat, hanem olyan alkalmazottaknak is, akik munkahelyükön „ruhapénzt” kapnak, amelynek elköltését számlákkal kell igazolniuk.

3. ábra. A számlákat szívességből gyűjtő lakosság aránya termékcsoportonként (százalék)

A válaszolók 5 százaléka tud arról, hogy van a környezetében vállalkozásnak bérbe adott olyan ingatlan, amely feltehetően nem a vállalkozás tényleges működését szolgálja. Hasonló jellegű gépjármű-bérbeadásról a mintában szereplők 6 százaléka tud. E két költségnövelési technika elterjedtségéről talán megbízhatóbb forrásul szolgálnak a vállalkozók, akik közvetlenül is érintettek lehetnek e tekintetben, s több vállalkozó ismerősük lehet, mint a lakossági körbe tartozó megkérdezetteknek.

b) Az indirekt jövedelembővítés lehetőségei

A számla nélküli adásvételről feltételeztük, hogy a társadalom számára valamivel „elfogadottabb”, mint az adócsalás egyéb fajtái, hiszen látszólag mindkét fél úgy jár jól, hogy ebből senkinek (kivéve az államháztartást) nem származik kára, és ehhez nem kell papíron sem csalni. Ez esetben közvetlenül is rákérdeztünk a válaszadó ilyen jellegű magatartására.

A számlaadási kötelezettség elmulasztására természetesen csak a lakosság szűkebb körében kerülhet sor. A felvett megelőző fél évben a kérdezettek hét százaléka végzett olyan szolgáltatást, amelyről nem adott számlát, és amelyet nem szerepeltet adóbevallásában, és további 30 százalék végezne ilyet, ha lehetősége lenne rá. (Azok között, akik nem végeztek ilyen tevékenységet, 32 százalék számlaadás nélkül is végezne, és 54 százalék ragaszkodna a számlaadáshoz.) A vállalkozók között az átlagosnál nagyobb arányban (22%) fordulnak elő olyanok, akik az elmúlt fél évben számla nélkül is nyújtottak szolgáltatást. Feltűnő viszont, hogy azok között is viszonylag sokan számoltak be ilyen tevékenységről (6%), akik nem vállalkozók. A számla nélkül szolgáltató vállalkozók 27 százaléka adna számlát, ha lehetősége nyílna rá.

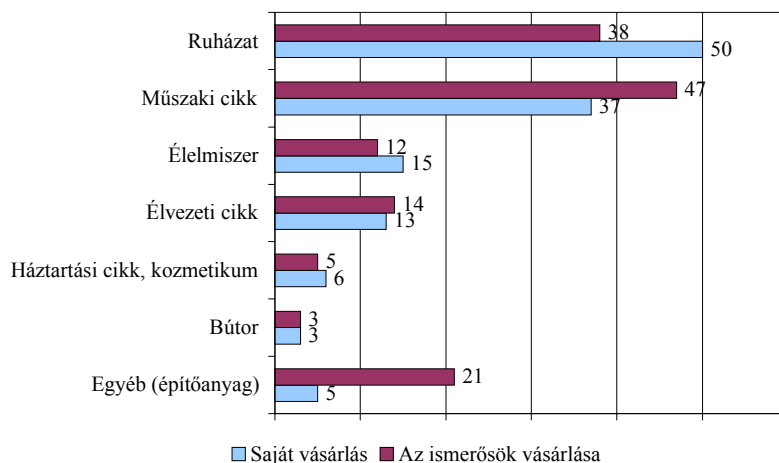
A számlaadási kötelezettség elmulasztásánál sokkal szélesebb kört érinthet a számla nélküli vásárlás. Ez lehet az eladó és vevő közötti tudatos megegyezés eredménye is, de lehet az eladó döntése is, amit a vevő elfogad, vagy legalábbis nem kifogásol. A kérdezettek 44 százalékával fordult elő, hogy a kereskedő, szolgáltató, akivel kapcsolatba került, utalt arra, jobb lenne számla nélkül intézni az esedékes gazdasági tranzakciót. Az ajánlatot kapott lakosok 69 százaléka élt a felkínált lehetőséggel, azaz lemondott a számláról az olcsóbb árért cserébe.

A lakosság fele vásárolt a közelmúltban olyan helyen, ahol nem adtak bizonylatot (nyugtát vagy blokkot). Ilyen eset leggyakrabban a piacokon fordult elő: 50 százalék említett valamilyen speciális, az olcsó áruk értékesítésére szakosodott piacot, míg 6 százalékuk említette általában a piacokat. A második leggyakrabban említett ilyen helyszín a kiskereskedelmi üzletek, ahol a blokk hiányát a vásárlók csaknem fele nem tette szóvá. Érdemes kiemelni a kereskedelem sajátos formáját, az utcai árusítást, amely legtöbbször már önmagában is a rejtett gazdasághoz sorolható. Azok között, akik nem kaptak blokkot vásárlásuk során, 14 százalékuk jelezte, hogy utcai árusnál is történt vele hasonló eset. 8 százalék azoknak az aránya, akik különböző vendéglátóipari egységeket említettek. A személyes, ismerősi kapcsolatok során „elfelejtett számlaadás” csak kis részét jelenti a rejtett gazdaság forgalmának a bizonylat nélkül vásárlóknak mindössze 4 százaléka emlékezett úgy, hogy ismerőse, barátja üzletében tapasztalt ilyen esetet. A viszonylag alacsony arány mögött részben az állhat, hogy a megkérdezetteknek kevés a kereskedelemmel foglalkozó ismerőse, másrészt valószínű, hogy ha a kérdezettnek aggályai vannak a válaszadással kapcsolatban, akkor éppen barátait, ismerőseit említi legkevésbé. (Ez esetben is fontos megjegyezni, hogy a megkérdezettek a kérdésekre több választ is adhattak.)

Egy terméknek a szokásosnál alacsonyabb árát nemcsak a számlaadás elengedése magyarázhatja, hanem sok minden más is, például saját termék értékesítése, engedély nélküli kereskedelem, csempész- vagy lopott áru eladása stb. Ezen tevékenységekben az a közös, hogy törvénytelenek, és erről – a körülményekből következően – a vásárlónak is lehet tudomása. A válaszadók 22 százaléka tette szóvá, hogy vásárolt az elmúlt fél évben a hivatalos (kalkulált, regisztrált) piaci árnál olcsóbban úgy, hogy felmerült benne, az olcsóbb áru valamilyen „nem teljesen törvényes” beszerzés eredménye. A vásárlók fele ruházati terméket, több mint egyharmada műszaki cikkeket, szerszámokat, 15 százalék a élelmiszert, 13 százalék élvezeti cikket vásárolt nem legális feltételek között. Érdemes kiemelni még a háztartási cikkeket (6%) és a piperecikkét (5%). (Lásd a 4. ábrát.)

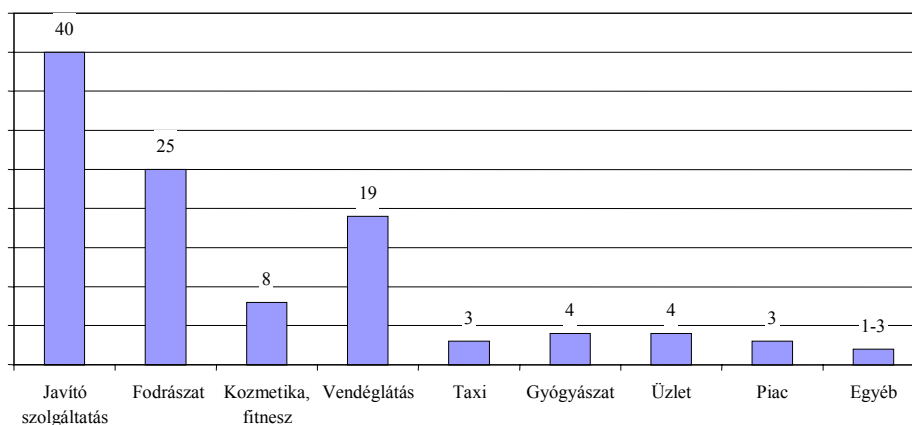
Ez esetben is rákérdeztünk arra, hogy a lakosság ismeretségi körében történt-e olyan „jutányos áru” vásárlás, amely mögött valamilyen törvénytelenesség feltételezhető. A kérdésre a válaszadók 28 százaléka igen választ adott. Az ismerősök által vásárolt termékek említési gyakorisága némileg eltér a saját tapasztalatok szerintitől. Az ilyen esetről tudó válaszadók szerint ismerősei közül legtöbbször műszaki cikkeket vásároltak (47%), ennél kevesebben (38%) ruházati cikkeket, 14 százalékuk élvezeti cikkeket és 12 százalékuk élelmiszert vásárolt „kedvezményes áron”. A saját maguk és az ismerősök által gyanús körülmények között, olcsón beszerzett termékek arányában mutatkozó különbség vélhetően a kérdezettek önmagukat előnyösebb színben feltüntető szándékával magyarázható: a kérdezettek az átlagosnál nagyobb arányban számoltak be elsődleges szükségletet (táp-lálkozás, ruházkodás) kielégítő áru beszerzéséről.

4. ábra. A vevők által az adót tudatosan kerülve vásárolt termékek aránya (százalék)

A felvétel eredményei szerint a nyugta, blokk nélküli termékvásárlásnál kevésbé gyakori a bizonylat nélküli szolgáltatásvásárlás. A lakosság egynegyede számolt be arról, hogy a közelmúltban igénybe vett szolgáltatás kifizetéséről nem kapott nyugtát. Azok, akiknek volt ilyen tapasztalatuk, legnagyobb részét (40%) mesteremberekkel kapcsolatban találtak a jelenséggel. Ennél kevesebben említették a vendéglátó-ipari egységeket (18%), valamint az ismerősöket (11%).

5. ábra. A számlát nem adó szolgáltatók aránya (százalék)

Az előzőekben felsorolt lehetőségek mellett a szolgáltatás igénybevételéről bizonylatot nem kapott vásárlók 42 százaléka egyéb helyzetről, más helyszínekről is említést tett. A válaszok közül gyakorisága miatt kiemelkedik a fodrászat, amit a szolgáltatás kiegyenlí-

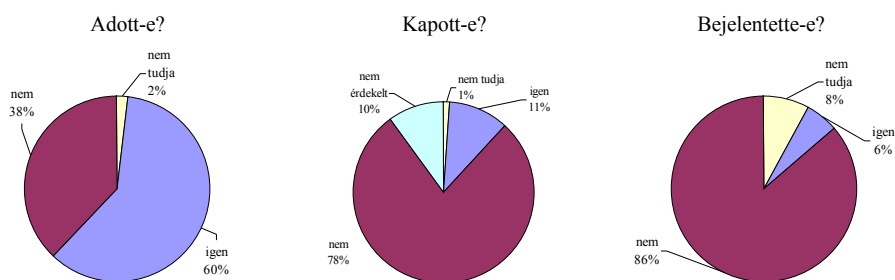
téséről bizonylatot nem kapók egynegyede említett. Ide sorolhatók még a szépségápolással kapcsolatos egyéb szolgáltatások is (kozmetikus, manikűrös, szolárium stb.), amelyeket a válaszadók 8 százaléka említett. (Lásd az 5. ábrát.)

Összességében megállapítható, hogy a lakosság tapasztalatai szerint leggyakrabban a különböző mesteremberek, a fodrászok és a kozmetikusok feledkeznek el a számlaadásról. Az adatok értékelésnél azonban figyelembe kell venni azt is, hogy a számlaadás elmulasztásának magas gyakorisága feltehetően nemcsak ezeknek a foglalkozási csoportoknak a „hanyagságára” vezethető vissza, hanem arra is, hogy a lakosság nagy hányada velük kerül a legtöbbször kapcsolatba. Az eredmények mindenesetre rávilágítanak arra, hogy a számlaadás elmulasztása a lakossági szolgáltatások körében meglehetősen gyakori. A lakosság véleménye szerint e téren az elmúlt 3-4 év tendenciái kedvezők, mivel éppen kétszer annyian (34%) vannak azok, akik szerint csökkent azon alkalmak száma, amikor valamely termék vásárlásakor, vagy szolgáltatás igénybevételekor nem kaptak bizonylatot. Ezzel ellenzéző tapasztalatról a lakosság 17 százaléka tett említést. A relatív többség (40%) szerint viszont nem történt változás a számlaadási gyakorlatban. Meglehetősen magas, 10 százalék körüli a bizonytalanok aránya is.

c) A jövedelemátengedés módjai

A vélt vagy valós pluszteljesítmény elismerésére szolgáló jövedelemátengedés, azaz a hálapénz és a borraival rendkívül elterjedt Magyarországon. Mivel a kérdezettek nem feltétlenül személyesen kerültek olyan helyzetbe, amelyben maguk is élhettek volna ezzel a gyakorlattal, a kérdést úgy fogalmaztuk meg, hogy az ne csak közvetlenül rájuk, hanem szűkebb környezetükre is vonatkozzék. Így a felvétel alapján csak átfogó képet nyerhettünk ezeknek a magatartásformáknak az elterjedtségéről, és az adatok nem tekinthetők a megkérdezett személyek viselkedését leíró pontos mérőszámnak.

6. ábra. A lakosság véleménye a hálapénzről és a borraivalról

A kérdezettek magukról és személyes ismeretségi körükről (családtagok, ismerősök) szólva 60 százalékban nyilatkoztak úgy, hogy a közelmúltban adtak hálapénzt. A mintában szereplők 38 százaléka az elmúlt fél évben nem adott hálapénzt. Borraivalót a lakosság igen nagy része, 77 százaléka szokott adni. E tekintetben szinte egyáltalán nem tapasztaltunk bizonytalanságot, hiszen 23 százalékuk szinte egyöntetűen állította, hogy nem szokott borraivalót adni. Borraivalót a kérdezettek, illetve szűkebb környezetük 11

százaléka szokott kapni. Túlnyomó többségük, 85 százalékuk e jövedelem után nem adózik. A borraivalót kapott népességnek csak töredéke, 6 százaléka szerepelteti az összeget adóbevallásában. (Lásd a 6. ábrát.)

A legtöbben, – a lakosságnak körülbelül kétharmada, a borraivalót adóknak több mint négyötöde – étteremben, valamint fodrásznál, kozmetikusnál adnak borraivalót. Minden más esetben kevesebb mint fele fizet többet a hivatalos munkadíjnál. A lakosság 28 százaléka szokott borraivalót adni a különböző mesterembereknek, és közel ennyien vannak azok is, akik a benzinkutaknál adnak borraivalót. Viszonylag számottevő, 22 százalék azok aránya, akik a taxisnak az óra szerinti viteldíj összegénél többet fizetnek. Minden más helyzetben a kérdezetteknek (illetve környezetüknek) kevesebb mint egytizede ad borraivalót. (Lásd a 2. táblát.)

2. tábla

A borraivalót adók az összes megkérdezett és a borraivalót adók körében			
Megnevezés	A megkérdezettek	A borraivalót adók	A borraivaló a számlaösszeg százalékában
	százalékában		
Étteremben	66	86	8,9
Fodrásznál, kozmetikusnál	63	82	9,6
Mesterembernek	28	36	8,5
Benzinkútnál	25	33	4,2
Taxiban	22	29	8,5
Szállodában	7	9	9
Idegenvezetésért	5	6	5,9
Egyéb helyen	4	5	-

A borraivaló mértéke átlagosan a számla összegének 4-10 százaléka, legalacsonyabb a benzinkutaknál és az idegenvezetés igénybevételekor. A borraivalót fizetők aránya szinte valamennyi esetben átlagosan 8 százalék fölötti.

d) A nem fizetett tevékenység végzése

Nem tartozik az állam által ellenőrzött és adóztatott munkaterületek közé, de összességében a gazdaság teljesítményének nem elhanyagolható részét teszi ki a házimunka, amit a családtagok otthon, fizetség nélkül végeznek. Ennek értékéről az adatfelvétel során megkérdeztük a mintában szereplőket, akik tevékenységük értékelésében sok esetben teljesen bizonytalannak mutatkoztak. A legnagyobb bizonytalanság a minden háztartásban szükséges és másokkal csak ritkán végeztetett tevékenységek értékelésekor mutatkozott. A lakosság több mint fele nem tudja megbecsülni, vajon mennyit takarít meg háztartása havonta azzal, hogy maga végzi a mosást. Öt megkérdezett közül kettő arra sem vállalkozott, hogy a takarítás és a főzés értékét, e tevékenységek „saját rezsiben” történő elvégzését, az így elért megtakarítás összegét megbecsülje.

A háztartások szükségletei természetesen eltérők, így nehéz lenne megmondani, hogy egy átlagos háztartás mennyit takarít meg azzal, hogy minden olyan tevékenységet, amely a házimunka része, maga végez. Azok véleménye szerint, akiknek szükségük van

az otthoni szolgáltatásokra, és azt maguk végzik, legnagyobb megtakarítás a főzéssel érhető el. Az otthon magukra főző családok megkérdezettjei közül azok, akik meg tudták becsülni e házi munka teljesítményének értékét, havonta átlagosan 26,5 ezer forintot tettek annak összegét. A második legnagyobb, igaz jóval kevesebb háztartást érintő megtakarítási lehetőség a gyerekfelügyelet. Ha nem hívnak bétiszittert, azzal havi több mint 23 ezer forintot takarítanak meg az érintett családok saját becslésük szerint. Szinte minden háztartást érint a lakáskarbantartás. E munkákat maguk végző családok ezzel csaknem 16 ezer forint megtakarítást érnek el havonta. Az oktatási-tanítási tevékenység a családok kisebb részét érinti. Ezek azzal, hogy maguk foglalkoznak iskolás gyermekeikkel, és nem alkalmaznak magántanárt, több mint 13 ezer forint kiadástól kímélik meg a családi kasszáját. A csaknem minden háztartásban szükséges takarítás és mosás otthoni, saját rezsiben történő végzésével 12-13 ezer forintot lehet megtakarítani. Autóápolásra nem minden családnak van szüksége, de ahol erre igény van, és annak elvégzésével nem egy autószervert vagy autószerelőt bíznak meg, havi megtakarításuk kilencezer forintba becsülhető. Fodrászra és szépségápolásra a megkérdezett háztartásoknak közel fele költ, alig több mint egyharmaduk otthon végzi ezt a tevékenységet. Becslésük alapján ennek értéke csaknem 6 ezer forint havonta. Az otthoni varrással 5 és fél ezer forintot takarítanak meg a családok. (Lásd a 3. táblát.)

3. tábla

A megkérdezett háztartások megtakarítása havonta az otthon végzett saját munkákkal

Megnevezés	Összegek átlaga (forint)	A nem tudja	A nincs szüksége rá	A pénzért veszi
		választ adók aránya (százalék)		
Főzés	26 569	41	5	3
Gyermekfelügyelet	23 390	21	61	2
Lakáskarbantartás	15 638	29	6	8
Oktatási-tanítási tevékenység	13 641	17	59	6
Takarítás	13 184	42	4	2
Mosás	12 408	53	4	1
Autóápolás, karbantartás	8 619	21	25	11
Fodrász, kozmetika	5 790	11	8	46
Varrás	5 424	31	16	20

A háztartások eltérő igényei és a válaszadók bizonytalansága miatt nehéz megbecsülni, hogy a háztartások átlagosan mennyit takarítanak meg a háztartási munkával, pontosabban, hogy mennyire becsülik ezt az összeget. Viszont a felsorolt összegek segítségével jelzés értékű becslés adható egy olyan háztartás megtakarításáról, amelynek valamennyi felsorolt szolgáltatásra szüksége van, és azokat házimunka keretében el is tudja végezni. Ez az összeg csaknem 125 ezer forintot tesz ki havonta.

A háztartásokban azonban nagyobb értékű munkák is előfordulnak. A kalákában végzett építkezés például széles körű rokoni és baráti összefogást igényel, amelyet a résztvevő felek többnyire ingyen, legfeljebb a segítség viszonzásában bízva végeznek egymás számára. Nem feltétlenül szükséges házépítésre gondolnunk, a lakásfelújítást is sokan saját munkával, vagy rokoni-baráti segítséggel oldják meg.

*Az ellenszolgáltatás nélküli baráti segítséggel végzett munka
feltételezett értéke az elmúlt évben*

Érték (forint)	Megoszlás (százalék)
– 10 000	18
10 001 – 25 000	18
25 001 – 50 000	21
50 001 – 100 000	17
100 000 felett	12
Nem tudja	14
<i>Összesen</i>	<i>100</i>
Éves becsült érték egy főre (forint)	75 992

A kérdezettek 41 százalékával fordult elő az utóbbi egy-két évben, hogy segített rokonának, barátjának lakása felújításában vagy éppen építésében. A segítség időtartama és mértéke természetesen sokféle lehet. A felvétel során arra kértük a kérdezetteket, hogy becsüljék meg saját munkájuk értékét, mondják meg, vajon mennyit kaptak volna munkájukért, ha azt piaci alapon, pénzért végzik. A kérdezettek 15 százaléka nem tudott, vagy nem akart válaszolni erre a kérdésre, a többiek válasza viszont rendkívül nagy mértékben szóródtak. A valószínűtlenül szélső értékeket elhagyva, a mintából számított ellenszolgáltatás nélkül végzett munka korrigált átlaga 76 ezer forint.

e) A befolyás érvényesítése jövedelemszerzés céljából

A kérdezettek mintegy egyharmada (31%) hallott olyan esetről a környezetében, hogy vállalati vezetők, illetve munkatársak, személyes céljaikra használták a vállalat erőforrásait; annak számlájára vásároltak valamilyen terméket, vettek igénybe szolgáltatást, illetve személyes célra használták a vállalat eszközeit. Nyitott kérdés formájában vettük számba, milyen esetekről tudnak a kérdezettek. A használható információval rendelkezők 48 százaléka a cégautó magáncélú igénybevételét, egynegyedük pedig a személyes célú telefonhasználatot említette. 10 százalék fölötti arányban említették a kérdezettek a számítógép és különböző híradástechnikai eszközök magáncélú használatát, a fénymásolást és egyéb irodai szolgáltatásokat, valamint a munkahelyen vagy legalábbis a munkahely eszközeivel vagy pénzén végzett, végeztetett magáncélú javítást, szerelést (egy válaszadó több formát is említhetett). A spontán válaszok után rákérdeztünk a válaszadók által nem említett egyéb lehetőségekre is. Ennek során jóval több esetet említettek a válaszolók, mint a nyitott kérdés kapcsán. Ennek megfelelően jelentősen módosult az egyes esetek említési aránya.

Az összesített lista első helyén a cégtelefon magáncélú használata áll, amelyet az ilyen eseteket ismerők közel kilenczede jelölt meg. A vállalati erőforrások magáncélú használatának másik legelterjedtebb formája a gépjárműhasználat, melyet a mintában szereplőknek közel 80 százaléka említett. Hasonló arányban hivatkoztak az ilyen jellegű „magánosításról” tudók a fénymásolás és más irodai szolgáltatások használatáról. A lakosok több mint kétharmada említette még az irodai számítógép magáncélú használatát. Ez a négy kategória magas aránnyal vezeti a listát, a többi esetet legfeljebb a válaszadók fele hozta szóba. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy minden kérdezett esetről viszony-

lag sokan (legalább 25 százalék) nyilatkozott azok, akik egyáltalán tudnak környezetükben hasonló esetről. (Lásd a 4. táblát.)

4. tábla

*A magáncélra használt hivatali/céges eszközök, termékek, szolgáltatások**

Megnevezés	Arány		Azok száma, akik tudnak ilyenről (N=314)
	a teljes népesség százalékában	azok százalékában, akik hallottak ilyenről	
Telefon	27	86	271
Gépjármű	24	78	244
Fénymásolás, irodai szolgáltatás	24	77	243
Számítógép	22	71	224
Utazás, közlekedés	16	50	157
Tisztítószer	15	49	154
Egyéb híradástechnikai eszközök	15	47	149
Javítás, szerelés	15	47	148
Könyv, folyóirat, újság (előfizetés)	14	46	145
Élelmiszer	10	32	101
Szórakoztató elektronikai termék	10	32	100
Nyarlás	8	26	81
Ruházat	8	25	79
Egyéb eszközök, termékek	7	21	67
Egyéb szolgáltatások	6	18	58

* Több válasz is megengedett.

Valamely vállalat erőforrásait nemcsak az említett módokon lehet magáncélra igénybe venni. Így foglalkozni kell a legfontosabb erőforrással, a munkaerővel is. A lakosság 29 százaléka ismer olyan esetet környezetében, amelyben valaki beosztása, pozíciója révén ingyen veszi igénybe mások munkaerőjét, szolgáltatásait. Arra a kérdésre, hogy ez konkrétan milyen formában nyilvánul meg, a kérdezettek 2-2 százaléka nem tudott, illetve nem akart válaszolni. Sokan több esetet is említettek.

A válaszolók szerint az esetek túlnyomó többségében a főnök igénybe vette alkalmazottainak munkáját saját személyes célra. Csak kisebb részben fordult elő, hogy a szervezet céljaira ugyan, de munkaidőn kívül, nem fizetett túlórában, illetve a munkaköri kötelezettségbe nem tartozó munkákra „kényszerítette” beosztottjait a munkáltató. Olyan válaszok is előfordultak, amelyek kényszermentes, kölcsönös szívességekről számoltak be. Az ingyen igénybe vett szolgáltatás, segítség túlnyomórészt fizikai jellegű volt. Legtöbbször (25%) építkezéssel, lakásfelújítással kapcsolatos munkákat említettek, de gyakori igénybevétel volt a személyszállítás, illetve a fuvarozás (a főnöknek vagy családtagjainak szállítása személyes ügyekben, esetenként munkaidőn kívüli, illetve egyéb fuvarozás). A válaszolók egytizede említette a házi vagy ház körüli munkákat (ideértve a takarítást és a bevásárlást is), az autószerelést és -tisztítást, valamint általában a szerelést, javítást, karbantartást. Az igen választ adók 6 százaléka emlékezett kerti, 3 százaléka pedig mezőgazdasági munkákra. További 8 százalék egyéb fizikai munkákat tett szóvá, vagy általában csak a munkavégzés fizikai jellegére utalt.

A beosztással való ilyen jellegű visszaéléseket jelzők szerint a fizikai munkák mellett leggyakrabban személyes ügyeik intézésében támaszkodtak a vezetők beosztottaikra. Voltak, akik egyszerűen úgy válaszoltak, hogy minden területen megnyilvánulhat a jogtalan befolyás. Mások válaszai, bár nem adtak pontos információt, de a befolyással való visszaélés elutasításaként értelmezhetők.

*A háztartás környezetében feltételezett,
a beosztáshoz kapcsolódó térítés nélküli szolgáltatásokat megjelölők aránya*

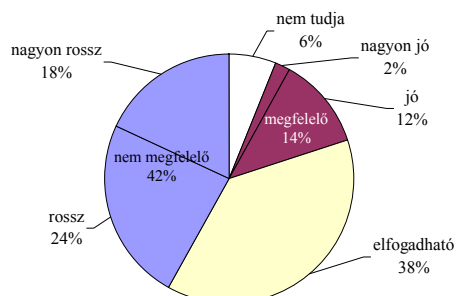
Megnevezés	Százalék	Megnevezés	Százalék
Építkezés, lakásfelújítás	25	Üzleti, jogi, adótanácsadás	2
Szállítás, fuvarozás	16	Informatikai segítség	1
Házi, házkörüli munkák, takarítás, bevásárlás	9	Oktatási segítség	1
Ügyintézés	9	Szexuális szolgáltatások	1
Autószerelés, -tisztítás	8	Egészségügyi szolgáltatások	1
Szerelés, javítás, karbantartás	8	Ruhakészítés, varrás	1
Kerti munkák	6	Egyéb vagy általában fizikai munka	8
Mezőgazdasági munkák	3	Bármilyen lehet, minden területen	2
Vendéglátással kapcsolatos szolgáltatások	3	Nem tudja, nem válaszol	4
Utazás, nyaralás	3	Egyéb válasz	7

f) Szubjektív vélemények a rejtett gazdaságról

A rejtett gazdaság lakossági megítéléséhez hozzátartozik a legális gazdaság és egyik fő szabályozó elemének az adórendszernek a megítélése. Induljunk ki abból a közismert összefüggésből, hogy amennyiben a legális gazdaság szabályozását a társadalom kedvezőtlennek ítéli, értékelése negatív, akkor növekszik a hajlam az illegális gazdasági tevékenységek elfogadására.

A hazai adórendszert – saját és a hozzá hasonló helyzetű adófizetők érdekeit szem előtt tartva – a lakosság a közepesenál kisebb mértékben tartja megfelelőnek. A válaszolóknak közel fele valamilyen mértékben elégedetlen az adórendszerrel. Kedvezőnek lényegesen kevesebben nyilvánítták: az adórendszert 2 százalék teljesen, 12 százalék jobbra megfelelőnek tartja. A válaszadók 38 százaléka köztes véleményen van, és viszonylag alacsony (6%) a bizonytalanok aránya. Az értékelések átlaga egy 5-fokú skálán 2,5.

7. ábra. A lakosság véleménye az adórendszerrel

Az adórendszerrel való viszonylagos elégedetlenség ellenére a kérdezettek háromnegyede egyetért azzal, hogy mindenkinek be kellene tartania a gazdasági törvényeket, szabályokat, előírásokat. 21 százalékuk véli úgy, hogy ha másoknak ezzel nem ártanak, áthághatják a szabályokat, míg 2 százalék szerint ezt bárki megteheti, ha módja van rá.

Az adórendszerrel kapcsolatos elégedettség és a gazdasági előírásokkal kapcsolatos magatartás alig függ össze. Az elégedettség bármelyik szintjét vizsgáljuk is, a lakosság több mint héttizede elutasítja a gazdasági előírások megszegését, és legfeljebb 5 százalékuk támogatja azt. Érdemi összefüggés csak a szélsőséges vélemények esetében tapasztalható. Akik szerint a jelenlegi adórendszer teljes mértékben megfelelő, úgy vélik, hogy mindenkinek minden gazdasági előírást be kell tartania. Akik szerint egyáltalán nem megfelelő a hazai adórendszer, azok az átlagosnál nagyobb arányban gondolják úgy, hogy bárki megszegheti a gazdasági törvényeket, ha lehetősége nyílik rá. A szélsőséges vélekedések ellenére a lakosság döntő többsége egyetért a törvényesség betartásával a gazdasági szférában. A lakossági átlagtól lényegesen eltér a vállalkozók véleménye. Noha az általános vélemény e körben is az, hogy a gazdaság törvényeit be kell tartani (57%), ugyanakkor 38 százalék megengedhetőnek tartja azok megszegését, ha ezzel nem okoz kárt másoknak. (2 százalékos a támogatottsága annak a véleménynek, amely szerint a törvényeket bárki megszegheti, ha tudja.)

A lakosság 23 százaléka részt venne a rejtett gazdaságban valamilyen formában, ha ebből hátránya nem származna. 5 százalék azoknak az aránya, akik a körülményektől tennék függővé döntésüket. A lakosság kétharmada egyértelműen elutasítja a részvételt. A vállalkozók nagyobb arányban hajlanak a rejtett gazdaságban való részvételre, mint a lakosság. 45 százalékuk részt venne a rejtett gazdaságban, ha ebből nem származna kára. Határozott elzárkózás is körülbelül ugyanilyen arányban (44%) jellemző a vállalkozókra. A kérdezettek 2 százaléka a körülményektől tenné függővé döntését, 9 százalékuk pedig bizonytalan. A részvételi hajlandóság erősen függ attól, hogy a választ adó általában miként vélekedik a gazdasági törvények betartásának szükségességéről. Minél inkább egyetért valaki a törvények betartásával, annál kisebb az esélye annak, hogy akárcsak elvileg is lehetségesnek tartsa saját részvételét a rejtett gazdaságban. Ez az összefüggés erős, de korántsem meghatározó. Még azoknak is 16 százaléka akik szerint mindenkinek be kellene tartania a gazdasági előírásokat, részt venne a rejtett gazdaságban, ha abból hátránya nem származnék.

5. tábla

Lehetséges részvétel a rejtett gazdaságban a gazdasági előírásokkal kapcsolatos magatartás alapján (százalék)

Megnevezés	Részt venne	A körülményektől függ	Nem venne részt	Nem tudja, nem válaszolt	Összesen
Mindenkinek be kell tartania minden gazdasági előírást	16	4	76	4	100
Ha másoknak ezzel nem okoz kárt, áthághatja az előírásokat	44	7	44	5	100
Ha előnyére van és megteheti, bárki áthághatja az előírásokat	67	–	27	10	100
Nem tudja/nem válaszol	5	15	70	10	100

Az „attól függ” választ adó 50 főtől megkérdeztük, hogy pontosan mitől is függhetne részvétele a rejtett gazdaságban. Csaknem egyharmaduk anyagi, egzisztenciális helyzetétől tenné függővé döntését, és csak akkor venne részt a rejtett gazdaságban, ha törvényes úton nem tudná biztosítani saját vagy családja megélhetését. 3 válaszoló, saját bevallása szerint, már most is ebben a helyzetben van, ezért vesz részt a rejtett gazdaságban. 7 megkérdezett számára az a döntő kérdés, hogy mennyire éri meg, mennyit lehet keresni az illegális tevékenységgel, és ugyanennyien voltak, akik a biztonságtól tennék függővé részvételüket.

Mitől függ, hogy részt venne-e a rejtett gazdaságban?

Megnevezés	A válaszok száma
Ha nagyon rá lenne kényszerülve	15
A pénz mennyiségétől	7
Ha nem jönnének rá, nem bukna le	7
A helyzettől	4
Ha nem árt vele	3
Már rá van kényszerülve	3
A törvényektől	2
Ha lenne ismerőse, megbízható ember	2
Ha olyan pozícióban lenne, ahol ezt megteheti	1
Egyéb válasz	3
Nem tudja, nem válaszolt	3
<i>Összesen</i>	<i>50</i>

Az informális kapcsolatrendszer szerepét Magyarországon általában jelentősnek: 42 százalékuk nagyon fontosnak, további 22 százalékuk szerint meglehetősen fontosnak tartják a kérdezettek. Közepes fontosságot a válaszolók 23 százaléka tulajdonít az informális kapcsolatoknak, és csupán 6 százalék tagadta annak jelentőségét. (A megkérdezettek 7 százaléka nem tudott e kérdésre válaszolni.) Egy 5-fokú skálán az értékek átlaga kerekén 4, tehát meglehetősen magas. Az informális kapcsolatrendszer jelentőségéről kialakított lakossági véleményeket az is alátámasztja, hogy a kérdezettek jelentős része szerint mind az adóhivatallal, mind a rendőrséggel kapcsolatos ügyek elintézhetőek ismeretségek révén. Az ismeretségnél kevésbé tartják hatásosnak a kérdezettek a korrupciót, az adóhatóság alkalmazottainak vagy a rendőröknek a megvesztegetését, bár ennek hatékonyságáról többnyire meg vannak győződve.

A válaszadók 54 százaléka szerint ismeretségek révén elintézhető, hogy ne kelljen megfizetni egy APEH-határozattal kirótt bírságot. További 5 százalék szerint ez csak az ismeretségtől függ, vagyis van olyan ismeretség, amelyik alkalmas erre. Jelentős (29%) azon válaszolók aránya, akik feltétel nélkül bíznak abban, hogy nem lehet ismerősök révén kibújni az APEH-határozatok teljesítése alól, és magas, 12 százalék a bizonytalanok aránya. A válaszadók szerint az ismeretségnél kisebb a szerepe a pénznek, a megvesztegetésnek. Ezzel együtt is 46 százalékuk véli úgy, hogy egy nagyobb összeg felajánlásával meg lehet szabadulni az APEH-bírság megfizetésétől, míg további 7 százalék annyival árnyaltabbnak látja a képet, hogy az ilyen megoldás sikere függ a felajánlott összeg nagyságától és attól, kinek ajánlják azt fel. A megkérdezettek egyharmada szerint megveszte-

getéssel nem lehet kibújni az ilyen bírság alól, a mintában szereplők 14 százaléka pedig bizonytalan e tekintetben.

A megkérdezettek háromnegyedének véleménye szerint a vesztegetésnél könnyebben is ki lehet bújni a szabálysértési (rendőrségi) intézkedések alól személyes ismeretségek révén. Ellenkező véleményen a lakosságnak mindössze 15 százaléka van, és 3 százalék azoknak az aránya, akik szerint a választ az ismeretség jellegétől függ. A kérdezettek 7 százaléka bizonytalan a válaszban. Személyes kapcsolat hiányában, a megkérdezettek 55 százaléka szerint, nagyobb összeg segítségével is kedvező irányba befolyásolható a szabálysértési ügy kimenetele. Viszont a kérdezettek 27 százaléka szerint a szabálysértési ügyek lezárása pénzzel nem befolyásolható, 6 százalékuk pedig úgy vélekedik, hogy ez az összeg nagyságától és a megvesztegethető személytől függ. A bizonytalanok aránya 12 százalék.

A rejtett gazdaságban való részvétel különböző lehetőségeit felsorolva arra kértük a válaszadókat, hogy mondják meg, szerintük azok erkölcsileg elítélhetők-e vagy sem. A bizonytalan válaszolók aránya 4 és 10 százalék között mozgott. Többen voltak azok, akik elítélték az illegális tevékenységeket, mint akik szerint azok erkölcsileg nem ítélték el. Ugyanakkor jelentős különbségek voltak az egyes tevékenységek megítélésében, elfogadásának mértékében. Vannak tevékenységek, amelyeket a társadalom szinte egyöntetűen elítél, míg a másik végletet azok a gazdasági tevékenységek jelentik, amelyek erősen megosztják a kérdezetteket. Csaknem ugyanannyian vannak azok, akik valamilyen szinten tűrhetőnek tartják az illegális gazdasági műveleteket, mint akik nem.

6. tábla

Ön szerint erkölcsileg elítélhetők-e a következő tevékenységek?

Megnevezés	Az igen	A nem	Nem válaszol	Nem tudja
	válaszok aránya (százalék)			
Fiktív számlákat gyártani adócsökkentés céljából	90	6	0	4
Bejelentés nélkül, feketén dolgoztatni	84	12	0	4
Magánhasználatú dolgokat elszámolni céges költségként	79	16	0	5
Ismerősöktől, barátoktól kapott számlákat elszámolni	75	18	0	6
Számlákat gyűjteni barátoknak, ismerősnek	69	26	1	4
Bejelentés és adózás nélkül ingatlant kiadni	68	24	1	7
Bejelentés nélkül feketén dolgozni	55	37	1	8
Borravalót, hálapénzt az adóbevallásban eltitkolni	50	41	1	9
Hálapénzt elfogadni	47	44	1	9

A kérdőívben szereplő tevékenységekkel kapcsolatos válaszok alapján úgy látszik, hogy egyrészt a lakosság nagyobb mértékben ítéli el a vállalkozók ügyeskedéseit, mint az alkalmazottakét, másrészt sokkal inkább helyteleníti azokat az illegális tevékenységeket, amelyek mögött nem áll tényleges teljesítmény, és a szabálysértés célja az adóelkerülés. Tíz megkérdezettből kilenc erkölcsileg elfogadhatatlannak tartja a teljesítés nélküli (fiktív) számlák gyártását és vásárlását. (Lásd a 6. táblát.) Nem sokkal jobb a feketén dolgoztatás megítélése sem, amelyet a lakosság 84 százaléka tart erkölcsileg is helytelennek. A megkérdezettek négyötöde hasonlóan vélekedik a magánjellegű kiadások cégek költségkénti elszámolásáról, és nem sokkal kedvezőbb az ismerősöktől, barátoktól kapott szám-

lák költségsökkentő célzatú felhasználásának megítélése sem, amit a megkérdezettek háromnegyede tart elfogadhatatlannak. Érdemes kiemelni, hogy e négy tevékenység a vállalkozói szférához kapcsolódik, haszonélvezői a vállalkozók.

A lakosság több mint fele elítéli a következő három tevékenységet is, de ezekkel kapcsolatban már legalább egynegyedük toleránsabb álláspontot képvisel. A barátok részére történő számlagyűjtést éppúgy, mint a bejelentés és így adózás nélküli ingatlan kiadást a lakosság valamivel több mint kétharmada tartja erkölcsileg aggályosnak. Míg a fekete-munka vállalását a lakossági szférában a kérdezetteknek alig több mint fele ítéli el.

A tényleges vagy vélt, illetve megszokáson alapuló pluszteljesítmények elismerésére szolgáló jövedelmek, köztük a hálapénz, borra való eltérítése nagymértékben megosztja a lakosságot. Minden második kérdezett egyértelműen elítéli az ilyen magatartást, és ugyanennyien vannak azok, akik megengedhetőnek tartják, vagy bizonytalanok e tekintetben. A hálapénz elfogadását a lakosság 47 százaléka tartja helytelennek, és csaknem ugyanennyien (44%) vannak azok is, akik a hálapénzrendszert elfogadhatónak ítélik.

FÜGGELÉK

A lakossági kérdőív

I. A lakosság direkt jövedelemnövelési lehetőségei

1. Környezetében, tudása szerint, végzett-e valamely ismerőse rendszeresen be nem jelentett alkalmi munkát az elmúlt fél évben?

2. Tud-e olyan konkrét esetről, amikor a munkaadó minimálbérrel jelenti be alkalmazottját, miközben annál nagyobb a fizetése?

3. Hall-e olyan esetről, hogy valamilyen pluszmunkáért esetenként vagy rendszeresen külön juttatást kap valaki, és ez nincs bejelentve, adó nélkül mindkét fél „jól jár”?

4. Hallott-e az elmúlt évben olyan esetről, amikor valamely adó mértékének csökkentése céljából

- más személlyel vagy céggel állítatják ki a számlát,
- az adás-vétel tárgyának alacsonyabb árát (díját) írják a számlára, szerződésre,
- fiktív számlát vesznek-adnak,
- stb.?

5. Van-e környezetében munkacélra bejelentett gépjármű, és milyen módon vezetik az útnyilvántartását?

- Elszámolnak magáncélra használt utakat is?
- Pontosan számon tartják az üzleti utakat, vagy csak a tényleges munkavégzés célú felhasználást számolják el?

6. Véleménye szerint szoktak-e magánkiadásokat (pl. telefonköltségek, könyvek, írószer, bútorok, taxi stb.) céges kiadásokként elszámolni?

7. Ismer-e olyan esetet, amikor számlákat adnak egymásnak barátok, ismerősök vállalati költségelszámolás céljából?

- Szokott-e Ön számlákat gyűjteni barátai, ismerősei részére?
- Elszámolja-e bizonyos számláit (pl. mobiltelefon) valamelyik ismerőse, barátja költségként?

8. Környezetében van-e vállalkozásnak kiadva bérbe (papíron) olyan ingatlan, amely feltehetően a bérleti díj vagy egyéb költségek elszámolására szolgálhat?

9. Tud-e olyan vállalkozásnak (papíron) kiadott gépjárműről, amely feltehetően a bérleti díj vagy egyéb költségek elszámolására szolgálhat?

II. Az indirekt jövedelembővítés lehetőségei

10. Igénybe vesznek-e környezetében bejárónőt, takarítónőt, akik „szívességből”, bejelentés nélkül, de ellenszolgáltatásért dolgoznak?

11. Végez-e vagy végezne-e olyan szolgáltatást, amely után nem ad számlát?

12. Előfordul-e, hogy a kereskedő, szolgáltató (pl. taxis), akivel Ön kapcsolatba kerül, utal arra, hogy jobb lenne számla nélkül intézni az ügyet?

13. Vásárolt-e a piaci árnál olcsóbban valamilyen terméket (ruhát, élvezeti cikket, piperét, ékszert stb.)?

– Mit?

14. Vásárolt-e Ön barátaitól, ismerőseitől olyan terméket, amiről nem kapott számlát?

– Mit?

15. Vásárolt-e a közelmúltban olyan helyen, ahol nem adtak számlát a vásárlásról? (pl. kínai, lengyel piacon stb.)

16. Ha visszatekint az elmúlt 3-4 évre, csökkent vagy nőtt az ilyen alkalmak száma?

III. A jövedelemátengedés módjai

17. Adott Ön vagy a környezete (családtagjai, ismerősei közül valaki) az elmúlt időszakban hálapénzt?

– Hányan?

– Átlagosan mennyit?

18. Szokott-e Ön vagy környezete borravalót kapni?

– Be szokta jelenteni adóbevallásában ezt az összeget?

19. Szokott-e Ön vagy környezete borravalót adni?

a) Milyen szituációkban? (lista),

b) A szolgáltatás hány százalékát, illetve átlagosan hány forintot adnak borravalóként?

– Étterem,

– benzinkút,

– szálloda,

– idegenvezetés,

– fodrász,

– taxi,

– egyéb szolgáltatás.

IV. Nem fizetett tevékenység végzése

20. Egy hónapban átlagosan mekkora összeget takarít meg az alábbi, otthon a család által elvégzett saját munkákkal?

– Mosás,

– takarítás,

– főzés,

– gyermekfelügyelet,

– lakáskarbantartás,

– fodrász-kozmetika,

– varrás,

– oktatási-tanítási segítség,

– stb.

21. Az elmúlt egy-két évben előfordult-e Önnel, hogy rokona, barátja lakásának építésében, felújításában „baráti alapon” (ellenszolgáltatás nélkül) részt vett?

– Milyen gyakorisággal?

– Milyen becsült értékben?

V. A befolyás érvényesítése jövedelemszerzés céljára

22. Hallott-e olyan esetekről, hogy egyes cégeknél, szervezeteknél saját célra történt valamely termék, szolgáltatás megvásárlása, vagy saját célra is használják a vállalati eszközöket?

– Termékek, (híradástechnika, telefon, könyv-folyóirat, ruhanemű stb.),

– szolgáltatások (utazás, autó, egyéb ügyintézők stb.),

– hatalommal való visszaélés (például ingyen munkaerő felhasználása).

23. Ismer-e, hallott-e környezetében olyan esetet, amelynek során rendszeresen beosztáshoz kapcsolódóan veszi valaki igénybe mások „ingyenes– szívességi” szolgáltatását?

- Ház körüli teendők,
- mindenféle ügyintézés,
- sofőri szolgáltatás,
- stb.

VI. Szubjektív vélemények a rejtett gazdaságról

24. Részt venne-e Ön a rejtett gazdaság valamely formájában, ha ennek semmilyen negatív következményét nem érezné?

25. Elítéli-e a rejtett gazdaság egészét vagy egyes formáit ?

26. Ön hogy látja, a jelenlegi adórendszer megfelelő vagy nem megfelelő?

– Miért?

27. Ön melyik kijelentéssel ért leginkább egyet:

- mindenkinek be kell tartania minden gazdasági előírást,
- ha másoknak nem okoz ezzel kárt, áthághatja az előírásokat,
- ha előnye származik belőle és megteheti, áthághatja az előírásokat.

– Miért?

28. Ön szerint mikor hághatja át valaki a gazdaságra vonatkozó törvényi előírásokat?

29. Ön szerint erkölcsileg elítélhetők-e a következő tevékenységek?

- Valaki fiktív számlákat gyárt, vásárol, amelyek mögött nem áll tényleges teljesítés, hogy csökkentse adóját,
- elszámol céges költségként magánhasználatú dolgokat, szolgáltatásokat, hogy kevesebbet adózzon,
- barátaitól, ismerőseitől kapott számlákat számol el,
- számlákat gyűjt barátjának, ismerősének,
- valaki bejelentés nélkül dolgozik,
- feketén dolgoztat,
- hálapénzt elfogad,
- borraivalóját, hálapénzét nem jelenti be, így nem is adózik utána,
- kiadja ingatlanját, bejelentés és így adózás nélkül.

30. Milyen mértékben működik Ön szerint (legyen ez egy fokozatos skála) az ún. szívességi kapcsolatrendszer ma Magyarországon?

a) Milyen lehet a „csak baráti” szívességgként végzett jelentéktlenebb segítség aránya?

b) Ön szerint milyen mértékűek a már erkölcsileg is kifogásolható, ún. korrupciós (korrupció közeli) esetek?

- kölcsönös segítségért végzett információs szolgáltatások,
- anyagi haszon céljából nyújtott felvilágosítások mértéke.

c) Elintézhető-e pl. egy APEH-bírsággal terhelt ügy személyes kapcsolattal?

d) Szabálysértési (rendőrségi) ügy során lehet-e személyes kapcsolattal befolyást gyakorolni?

IRODALOM

- ANTAL Z. L. – BALÁZS P. – GALASI P. – BODNÁR É. – BUDA B. (1992): A hálapénz. Magyarország. *Replika*. 3. évf. 1–2. sz. 62–87. old.
- BALÁZS K. – LAKI M. (1991): A pénzben mért magángazdaság súlya a magyar háztartások bevételeiben és kiadásaiban. *Közgazdasági Szemle*. 48. évf. 5. sz.
- BALÁZS P. (1993): Objektíven a hálapénzről. Magyarország. *Gazdaság – Társadalom*. 4. évf. 5. sz. 69–91. old.
- BARTHA G. – KUTLÁN E. (1997): A feketemunka jellemzői ma Magyarországon. *Munkaügyi Szemle*. 41. évf. 3. sz. 16–19. old.
- BELYÓ P. (1995): A rejtett gazdaság elvi kérdései. *Belügyi Szemle*. Különszám, 33. évf. 13. sz.
- BELYÓ P. (1995): A rejtett gazdaság fogalma és súlya. Magyarország. *INFO–Társadalomtudomány*. 33. évf. 13–22. sz.

- BELYŐ P. (1999): *Kísérletek a rejtett gazdaság nagyságának meghatározására*, Gazdaságelemzés módszerei – ECOSTAT, szeptember 100 old.
- BENCZE J. (1995): A feketegazdaság és az ellene való fellépés lehetőségei. *Belügyi Szemle*. Különszám. 13. sz.
- ÉKES I. (1995): A rejtett gazdaság és változása. Magyarország. INFO–Társadalomtudomány. 33. évf. 7–11. old.
- ÉKES I. (1993): Rejtett gazdaság az átmeneti időszakban. Magyarország. *Közgazdasági Szemle*. 40. évf. 12. sz. 1086–1098. old.
- ÉKES I. (1993): *Rejtett gazdaság-láthatatlan jövedelmek tegnap és ma*. Magyarország. Budapest.
- ÉKES I. (1999): *A rejtett és informális gazdaság foglalkoztatási hatásai*. Gazdasági Minisztérium, Budapest.
- FALUSNÉ SZIKRA K.: Átmeneti korszak és gazdasági morál. Magyarország. *Kereskedelmi Szemle*. 34. évf. 12. sz. 1–7. old.
- LACKÓ M. (2000): *Egy rázó szektor, a rejtett gazdaság és hatásai a poszt szocialista országokban háztartási áramfelhasználásra épülő becslések alapján*. TÁRKI, Budapest.
- LAKI L. (1997): *Munkanélküliség, szociális gondok*. Struktúra – Munkügyi Kiadó, Budapest.
- SIK E. (1994): Informális gazdaság és egyenlőtlenség. Magyarország. *Munkügyi Szemle*. 38. évf. 9. sz. 30–33. old.
- SIK E. – TÓTH I. J. (1998): *A rejtett gazdaság néhány eleme a mai Magyarországon*. TÁRKI, Budapest.
- TÓTH I. J. (1996): Nem regisztrált lakossági vásárlások a kiskereskedelemben és a szolgáltatások piacán, Kopint-Datorg, Budapest.
- TÓTH I. J. (1998): A rejtett gazdaság súlya 1996-ban Magyarországon. Becslés a háztartások kiadásainak empirikus vizsgálata alapján. *Külgazdaság*, 41. évf. 12. sz. 49–73. old.

SUMMARY

The study presents a part of a research. We (the Institute for Economic Analysis and Informatics – ECOSTAT) carried out a survey concerning the hidden economy in the round of active Hungarian households in 2002. The primary aim was to examine the extension and the shape of the relations between the Hungarian population and the hidden economy. However, because of the embarrassing character of the topic we were not able to ask direct questions. Possibly, we extended our research to the widest type of activity beyond the officially registered work. The survey of active households was successful; the study contains the major results of the research. The study is completed with suitable figures presenting the major subjects: the possibility of direct increasing of the income of population, indirect income supplement, different income types, the productivity of unpaid activity, the income productivity of enforcement, the opinions of the population and the entrepreneurs on the hidden economy. It was also possible to examine the phenomenon, that significant part of the population works in their own enterprise parallel to their employee status.